

BÖLGESEL KALKINMADA KAMU YATIRIMLARININ ÖNEMİ: AĞRI İLİ ÖRNEĞİ

ARPAÇ, Hasan (YL Öğrencisi), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ağrı, Türkiye

E-Posta: hsnarpc@gmail.com ORCID: 0000-0001-7987-8454

BEŞER, Nazife Özge (Doç. Dr.), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ağrı, Türkiye

E-Posta: nokilic@agri.edu.tr ORCID: 0000-0002-6738-3638

Özet

Bu çalışmada bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının genel bir değerlendirilmesi yapılarak kamu yatırımlarının bölgesel kalkınmaya etkisi ve Ağrı ili özelinde yapılan kamu yatırımları incelenmiştir. Gelişmiş bölgeler ile geri kalmış bölgeler arasında ekonomik gelişmişlik farklılıklarının varlığı, ulusal ekonomiye doğrudan veya dolaylı olarak zarar vermektedir. Bu bakımdan ülkedeki geri kalmış bölgelerin ekonomik canlılığını artırma noktasında başvurulacak en önemli araçlardan biri kamu harcamalarıdır. Ayrıca özel sektör yatırımlarını bölgeye çekebilmek için devlet tarafından sağlanan teşvikler de bu noktada önem arz etmektedir. Ülkemizin en az gelişim gösteren bölgesinde yer alan Ağrı ili sosyoekonomik açıdan Türkiye'nin en geri kalmış illerden biridir. Kentin birçok dezavantaja sahip olması ekonomik seviyesinin geride kalmasına neden olmaktadır. Ağrı'da yaşanan ekonomik sorunların beraberinde hem kültürel hem de sosyolojik birçok sorun yarattığı görülmektedir. Bu çerçevede çalışmada Ağrı iline yapılan kamu yatırımlarının 2000 ve 2020 yılları arası dönem incelenmiş olup yapılan harcamaların kentin sosyoekonomik gelişmişlik seviyesine yaptığı etkiler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Bölgelerarası Gelişmişlik Farklılıkları, Kalkınma, Bölgesel Kalkınma, Kamu Yatırımları, Ağrı İline Yapılan Kamu Yatırımları.

THE IMPORTANCE OF PUBLIC INVESTMENTS IN REGIONAL DEVELOPMENT: THE CASE OF AĞRI

Abstract

In this study, the effects of public investments on regional development and public investments made in Agri province were examined by making a general evaluation of interregional development differences. The existence of economic development differences between developed regions and underdeveloped regions directly or indirectly damages the national economy. In this respect, one of the most important tools used to increase the economic vitality of the underdeveloped regions of the country is public expenditures. In addition, incentives provided by the state in order to attract private sector investments to the region are also important at this point. The province of Agri, which is located in the least developed region of our country, is one of the most underdeveloped provinces of Turkey in terms of socioeconomics. The fact that the city has many disadvantages causes its economic level to lag behind. It is seen that the economic problems in Agri cause many cultural and sociological problems. In this framework, the period between 2000 and 2020 of public investments in Agri province was examined and the effects of the expenditures on the socioeconomic development level of the city were emphasized.

Keywords: Public Expenditures, Interregional Development Differences, Development, Regional Development, Public Investments, Public Investments in Agri Province.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Arpaç, H. & Beşer, N.Ö., (2022). Bölgesel Kalkınmada Kamu Yatırımlarının Önemi: Ağrı İli Örneği, Turistika, Mart, 2(1), 1-14.

GİRİŞ

Tarih boyunca farklı coğrafyalarda bazı bölgelerin çok gelişmiş olduğu görülürken bazı bölgelerin ise nispeten daha az gelişmiş olduğu görülmektedir. Orta çağ ve öncesine bakıldığında; su kaynaklarına yakın olan kentler, geniş ticaret ağlarının oluşturulduğu kentler, ticaret yollarının geçtiği kentler gibi bölgeler diğer yörelere göre daha gelişmiş bölgeler sınıfında yer almaktadır. Bu bölgelerin hem ekonomik anlamda hem de sosyokültürel anlamda diğer bölgelerden üst seviyede olduğu görülmektedir.

Zamanla ekonomik gelişme faktörleri ile birlikte küreselleşen dünyada gelişmişlik düzeyini belirleyen faktörlerin de değiştiği gözlemlenmektedir. Özellikle Sanayi Devriminden sonra yerel ve bölgesel kalkınmanın önemi ortaya çıkmıştır. Bu önem kentsel ve bölgesel ekonomik dengesizliklerin hız kazanmasıyla birlikte artmıştır. Kalkınma kavramı daha çok özel sektör yatırımlarını özendirme noktasında yerel hükümetlerin kit kaynakları en verimli biçimde kullanma süreci olarak ortaya çıkmıştır (Beşer, 2019). Son yüzyılda ise ülkeler arasındaki ekonomik rekabetin giderek hızlandığı görülmektedir. Bunun sonucunda ekonomik kalkınma ve gelişmede dünya ülkeleri arasında önemli farklılıkların ortaya çıktığı gözlemlenmektedir (Bulut, 2003). Farklılıklar sadece ülkeler arasında oluşmakla kalmamış olup aynı ülkenin değişik bölgeleri arasında da kendini göstermektedir. Günümüz modern dünyasında ise bölgelerarası gelişmişlik düzeyini hükümet politikaları, altyapı, enerji kaynaklarının varlığı, beşeri sermaye, kültür ve turizm kaynaklarının varlığı gibi faktörler belirlemektedir (Schmutzler, 1999). Bu faktörlere veya koşullara pozitif anlamda sahip olan bölgelerin ekonomisi zaman içinde gelişip sanayileşme anlamında hız kazanırken, olumsuz koşullara sahip bölgeler ise çoğunlukla tarım sektöründe gelişen bir ekonomik yapı ile birlikte görece diğer bölgelerden geri kalmaktadır (Pirili, 2011).

Sanayileşip zenginleşen bölgeler kentleşme, istihdam, sosyoekonomik gelişme gibi birçok noktada gelişerek var olan potansiyelini sürekli

arttırmaktadır. Görece daha geri kalmış bölgelerde bu alanlardaki gelişmeler daha yavaş ilerlemekte ve desteğe ihtiyaç duymaktadır. Bu anlamda bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları ise ekonomik dengesizliklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu dengesizlikler beraberinde birçok sorun meydana getirmektedir. Bu sorunların ortadan kalkması için; geri kalmış bölgelerin gelir seviyesinin artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Yine bu bölgelerde; ekonomik faaliyet çeşitliliğinin artırılması, bölgedeki potansiyelleri harekete geçirecek girişimleri desteklemek, yerel yönetimleri güçlendirmek, kaynakların yerinde kullanılmasını sağlamak gibi çalışmaların yapılması gerekmektedir (Serhat Kalkınma Ajansı [SERKA], 2013).

Bölgelerarası ekonomik dengesizliklerin giderilmesi için kamu yatırımları da bir başka önemli araçtır. Özellikle sanayisi gelişmemiş ve tarımsal faaliyetlerin de iklim koşullarına bağlı olarak kısıtlı olduğu kentlerin kalkınmasında kamu yatırımları çok önemli bir rol üstlenmektedir. Hem hükümet politikaları çerçevesinde hem de yerel yönetimlerin geliştirdiği projeler çerçevesinde yapılacak kamu yatırımları bölgenin kalkınmasında çok önemli etkiye sahip olacaktır. Devlet kaynaklarının belirli program ve projeler dâhilinde bu gelişmemiş bölgelere aktarılması, kamuya ait arazilerin özel şirketlere teşvik amacıyla ücretsiz veya çok cüzi bir ücret karşılığında kiralanması, bölgedeki sosyokültürel gelişmelerin takibi ve yapılması planlanan çalışmaların reklam ve tanıtımının yapılması gerekmektedir.

Türkiye’de 5 yıllık olarak hazırlanan 10 farklı kalkınma planı yürürlüğe konmuştur. İlki 1963 yılında hazırlanan kalkınma planları çerçevesinde hem ülkenin kalkınmasında hem de bölgelerin kalkınmasında devletin ve kamu yatırımlarının çok önemli bir rol üstlendiği görülmüştür (Demirtaş & Aksel, 2018). Özellikle ülkenin doğusu ile batısı arasındaki gelişmişlik farklılıklarını giderme noktasında kamu harcamaları, krediler ve teşviklerin en önemli etkenler arasında oldukları düşünülmektedir.

Bu çalışmada Ağrı İline yapılan kamu yatırımlarının kentin yerel ve bölgesel kalkınma sürecine etkisi incelenecektir. Bu amaçla yapılan yatırımların kentin sosyoekonomik durumuna bağlı olarak ne düzeyde olduğu araştırılarak yatırımların yeterli olup olmadığı değerlendirilecektir. Çalışma giriş bölümünü takiben dört bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde bölgesel kalkınma ve kamu yatırımları arasındaki ilişki incelenecek, üçüncü bölümde Türkiye’de bölgesel kalkınma amacıyla yapılan kamu yatırımlarının payı ele alınacak ve beşinci bölümde de Ağrı ili özelinde yapılan kamu yatırımlarının rolü incelenecektir. Çalışma sonuç ve değerlendirme bölümüyle tamamlanacaktır.

1. BÖLGESEL KALKINMA VE KAMU YATIRIMLARI İLİŞKİSİ

Sanayi Devrimi ile birlikte dünyada büyük bir değişimin yaşandığı gözlemlenmektedir. Artan yoğun nüfus ile birlikte gelişen teknoloji ve üretim kapasitelerinin çoğalması beraberinde tüketimi de arttırmıştır. Özellikle İkinci Dünya savaşından sonra hem ekonomik alanlarda hem kültürel veya teknoloji alanlarında kalkınma çabaları ortaya çıkmaktadır. Kalkınma süreci sanayileşme, ekonomik genişleme, çağdaş ülke seviyesine çıkma, gelişme gibi anlamlar kazanmıştır. Kalkınma ile birlikte hem teknik yapıda hem de kurumsal yapıda iyileştirmeler yapılmaya çalışılmaktadır. Kalkınma ile ilgili birçok farklı görüş ve tanım olmakla beraber temel olarak gelişme ve değişim noktası ön plana çıkmaktadır. Kalkınma sürecinde ülkenin üretim seviyesi ve gelir düzeyinin artırılması ile birlikte sosyal, ekonomik yapı ve kurumsal düzenlemelerin iyileştirilmesi de hedeflenmektedir (Tıraş, 2012).

Bir ülkenin farklı bölgelerinin, taşıdığı bir takım özelliklerine göre, ekonomik gelişmişlik seviyelerinde dengesizlikler olabilmektedir. Bölgenin bulunduğu coğrafik konumu, iklim şartları, doğal kaynaklarının var olması veya doğal kaynaklara ulaşabilme durumu gibi fiziki etmenler bölgenin ekonomisinin şekillenmesine yön vermektedir. Yine demografik yapıdaki farklılıklar, altyapı, sermaye stoku, girişimcilik seviyesi gibi etmenler de bölgenin ekonomik gelişmişlik

seviyesini belirleyen faktörlerdendir. Bu ve buna benzer ölçütler bölgelerarası gelir dağılımında dengesizliklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Gelir dağılımında yaşanan adaletsizlikleri gidermek amacıyla yapılan çalışmalar noktasında kalkınma kavramı önem kazanmıştır (Demirtaş & Aksel, 2018).

Kalkınma ile kişi başına düşen reel gelir arttırılarak geri kalmış bölgenin refah seviyesinin yukarıya çekilmesi amaçlanmaktadır. Kalkınma ile sadece ekonomik yapı değil aynı zamanda bölgenin sosyokültürel yapısının da iyileştirilmesi planlanmaktadır. Çünkü ülkelerin gelişmişlik seviyesini belirleyen faktörler sadece ekonomik unsurlarla sınırlı kalmayıp tarihsel, kültürel ve sosyolojik etmenler anlamında da değerlendirilmektedir. Elbette ki ekonomisi gelişen bölgeler artan refaha bağlı olarak sosyo-kültürel olarak da gelişim gösterebilmektedir. Kalkınma kavramı bu kapsamda değerlendirildiğinde geniş çaplı planlamalar ile bölgelere özgü şartları taşıması gerekmektedir (Beşer, 2019). Kalkınma süreci ülkeden ülkeye farklılık gösterebileceği gibi aynı ülkenin farklı bölgelerinde de aynı anda başlamamaktadır. Bazı önemli yatırım alanlarının veya yatırım yapacak olan sermayenin özellikle daha gelişmiş bölgelere yoğunlaşması bölgelerarası dengesizliği daha da arttırmaktadır. Bu doğrultuda kalkınma iki farklı açıdan ele alınmaktadır.

1.1. Yerel Kalkınma

Yerel Kalkınma yerel halkın yaşam kalitesini ve refah düzeyini arttırmayı amaçlamakla beraber bölgenin ekonomik gelişmişlik seviyesini arttırmak anlamına gelmektedir. Görece geri kalmış bölgenin ekonomik canlandırma ile diğer bölgelerle olan rekabette daha güçlü olması hedeflenmektedir (Beşer, 2019). Yerel kalkınma politikaları ile bölgeye özellikle yeni istihdam alanları yaratılarak ekonomik canlılık sağlanmaya çalışılmaktadır. Yerel kalkınma planları her bölgeye göre farklı şekillenmektedir.

Yerel kalkınmanın daha etkili ve uygulanabilir olması için yetkinin yerel güçler tarafından kullanılması çok önemlidir. Birleşmiş Milletler tarafından geliştirilip gündeme getirilen “Yerel Gündem 21” çerçevesinde kentlerde yerel

yönetimler ile sivil toplumun tüm paydaşları bölgenin gündemini belirlemek amacı etrafında birleşmektedir. Bu doğrultuda hem katılımcı demokrasi geliştirilmekte hem de çevre ile yaşam kalitesi arttırılmaktadır (Arar, 2002).

Yerel Kalkınma altyapı, ulaşım gibi fiziki kalkınma noktasında ortaya çıkmakla beraber toplum yaşantısını maddi ve manevi olarak düzenleme gibi süreçlerde sosyal kalkınma olarak da ortaya çıkmaktadır. Toplumdaki eğitim ve kültürel gelişmeleri sürdürülebilir politikalarla geliştirmeye çalışmak da kültürel kalkınma olarak nitelendirilebilir. Yine yerel kalkınmanın alt birimlerinden biri olarak ortaya çıkan siyasi kalkınma ise katılımcı bir demokrasi modelinin geliştirilmesi olarak nitelendirilebilir. Halkın demokrasi sürecine katılımı sağlanarak ortak karar alma sürecinin güçlendirmesi en önemli noktalardandır (Beşer, 2019).

1.2. Bölgesel Kalkınma

Ülke genelinde hazırlanan kalkınma planlarının yanı sıra her bölge için farklı çalışmalar da yapılmaktadır. Her bölgenin kendine özgü ekonomik ve sosyal bileşenleri göz önünde bulundurularak bölgenin yapısına uygun kalkınma planları hazırlanmaktadır. Bölgesel kalkınma bu bölgeye özgü hazırlanan kalkınma planlarının uygulanabilirliği noktasında önem kazanmaktadır. Bir ülkedeki bölgelerarası eşitsizlikler ve ekonomik gelişmişlik farklılıkları büyüdükçe bölgesel kalkınma sürecine duyulan ihtiyaç da artmaktadır. Ülkedeki bölgelerin kalkınması ülkenin genel anlamda kalkınması olarak da düşünülmektedir. Bölgesel kalkınma ile birlikte gelir dağılımındaki eşitsizliklerin giderilmesi hedeflenmektedir. Yine bölgelerarası kaynak dağılımındaki dengesizliklerin giderilerek etkin bir kaynak dağılımının sağlanması da bölgesel kalkınmanın en nihai amaçlarından biri olduğu düşünülmektedir (Beşer, 2019).

Ekonomik parametreler ülkelerin bazı bölgelerinde çok gelişirken bazı bölgelerinde ise daha az gelişim gösterebilmektedir. Bu durum bölgelerarası ekonomik gelişmişlik farklarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Geri kalmış bölgenin

ekonomik yapısına bağlı olarak kültürel gelişimi de yavaş ilerlemektedir. Gelişim seviyesi geri kalan bölgelerde başta işsizlik olmak üzere birçok sorun ortaya çıkmaktadır. Yaşanan ekonomik sıkıntıların üstesinden gelemeyen bölge halkı istihdam probleminin de artmasıyla birlikte daha gelişmiş bölgelere göç etmektedirler. Bu durum ise gelişen bölgelerdeki özellikle sanayisi gelişmiş büyük şehirlerde aşırı nüfus yoğunlaşması ve çarpık kentleşme gibi sorunların doğmasına neden olmaktadır. Ülkeler bütün bu dengesizliklerin giderilmesi amacıyla bölgesel kalkınma çerçevesinde geri kalmış bölgelerin gelişmişlik seviyesini arttırmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda bölgesel kalkınma planları hazırlanmaktadır.

Bölgesel kalkınma planları hazırlanırken bölgelerin ekonomik, sosyal, kültürel, demografik gibi özellikleri göz önünde bulundurularak bölgeye özel proje ve politikalar geliştirilmelidir. Özellikle yerel yönetim aktörlerinin etkin rol göstereceği bu süreçte bölgenin yapısına en uygun stratejiler araştırılarak uygulanabilir ve sürdürülebilir kalkınma politikaları geliştirilmelidir. Bölgede istihdam edilebilir iş gücü tespit edilerek buna yönelik sermaye ayrılmalı ve kullanılacak teknoloji de bu ölçütlere dayandırılmalıdır. Bölgeye dışarıdan yapılacak yatırımlarla birlikte öncelikle bölgenin kendi doğal veya beşeri kaynaklarına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Geri kalmış bölgelerin özel sektör yatırımlarını çekebilmesi çoğu zaman zor olmaktadır. Bu yüzden özel sektör yatırımlarının bölgeye gelebilmesi için bazen çeşitli teşviklerin verilmesi gerekmektedir.

1.3. Kamusal Yatırımlarının Bölgesel Kalkınmaya Etkisi

Bölgelerarası eşitsizliklerin giderilmesi amacıyla gelir seviyesinin düşük olduğu bölgelere çeşitli yatırımlar yapılarak özellikle istihdam kaynağı yaratılmaya çalışılmaktadır. Hem özel sektör hem de devlet tarafından yapılacak yatırımların bölgenin ekonomik gelişmişliği üzerinde pozitif etki yaratacağı düşünülmektedir. Ancak sanayisi gelişmemiş, doğal iklim koşullarının zor olduğu ve sermaye birikiminin yetersiz olduğu bölgelerde özel

sektör yatırımları yeterli düzeyde olamamaktadır. Girişimcilerin en temel amacı kar olduğundan ve geri kalmış bölgelerin getirisi gelişmiş bölgelerdeki getiriden daha az olacağından geri kalmış bölgeler girişimciler tarafından tercih edilmemektedir. Bu yüzden girişimciler tarafından daha çok sanayisi güçlü, daha geniş kitlelere hitap edebilecek, ulaşım olanakları daha gelişmiş bölgeler tercih edilmektedir. Durum böyle olunca gelişmiş bölgeler ile gelişmemiş bölgeler arasındaki fark giderek açılmaktadır.

Özel sektör yatırımlarının yetersiz kaldığı noktada ise kamu gücü kullanılarak bölgeye kamusal yatırım yapılmaktadır. Ekonomik, kültürel, sosyal, eğitim gibi birçok alanda kamu yatırımları yapılarak bölgenin kalkınmasında devlet desteği sağlanmaktadır. Geri kalmış bölgelere özel yatırımların gelmesinin zor olduğu görüşü göz önünde bulundurularak bölge kaderine terkedilmemekte ve bu sorun devlet gücüyle giderilmeye çalışılmaktadır. Çünkü bölgesel kalkınma ulusal kalkınmanın bir parçası olarak nitelendirilmektedir. Elbette bölgenin tüm ekonomisi kamusal yatırımlara endekslenemez. Kamu yatırımlarının yanında yine kamu gücü kullanılarak gerek verilecek destek ve teşviklerle gerekse de yönetsel bazı kolaylıkların sağlanmasıyla özel sektör yatırımları da bölgeye çekilmeye çalışılmaktadır.

Kamu yatırımlarının uygulanabilir olması ve sonuç doğurabilmesi için özellikle yerel aktörlerle bölge halkının ihtiyaçları doğrultusunda hareket edilmelidir. Bu noktada yerel yönetim birimleri tarafından yapılacak saha çalışmaları çok önemlidir. Her kentin ve her bölgenin kendine has ihtiyaçları ve bu ihtiyaçlar doğrultusunda arz talep değerleri oluşmaktadır. Bölgenin ihtiyacına hitap edemeyecek yatırımlar hem olumsuz sonuç doğuracak hem de kamusal zarar olarak devleti zarara uğratacaktır. Bu yüzden yapılacak yatırımların amacı, niteliği, işlevi ve bölgeye sağlayabileceği yenilikleri çok iyi araştırılmalıdır. Birçok ülkenin birçok bölgesinde etkin bir sonuç doğurmayan ve büyük kamusal külfetlere sebebiyet veren yatırım örnekleri bulunmaktadır. Gerek siyasi istikrarın sağlanamaması gerekse de değişen koşullar

karşısında gerekliliğini yitiren birçok yatırım ya yarım bırakılmakta ya da yok sayılmaktadır. Bu noktadan hareketle kamusal külfetin doğmaması ve ulusal kalkınmanın zarar görmemesi amacıyla yapılacak yatırımlar bölgenin yerel güçleri tarafından görev süresini aşmayacak projelerle sürdürülebilir seviyeye getirilmelidir.

Kamu yatırımları sadece ekonomik anlamda düşünülmemelidir. Ekonomik yatırımların yanında eğitim, sağlık, kültür, turizm gibi birçok alana yapılacak yatırımlar kentin veya bölgenin gelişmişlik seviyesine etki etmektedir. Ekonomik yatırımları ulaşım, haberleşme, altyapı, istihdam alanları gibi çeşitlendirmek mümkündür. Bu alanlara yapılacak kamu yatırımları bölgenin birçok sorununa çözüm bulmak anlamına gelmektedir. Eğitim alanında yapılacak yatırımlarla bölge insanının daha etkin olması ve kalifiye iş gücünün artması hedeflenmektedir. Bununla birlikte gelişen dünyada daha duyarlı bireyler yetişecek ve bölgenin kalkınmasında daha etkin rol oynayabilecektir. Günümüz dünyasında kimyasal katkı ürünlerin tüketilmesi, radyasyona maruz kalma sürecinin çok artması gibi çeşitli nedenlerle artan sağlık sorunları insanlığın en büyük tehdidi durumuna gelmiş bulunmaktadır. Az gelişmiş bölgelerde halkın yaşanan sağlık sorunlarına çözüm bulması amacıyla diğer kentlerdeki sağlık kuruluşlarına ihtiyaç duyması en büyük sorunlardan biri haline gelmiştir. Bu da az gelişmiş bölgelerde yaşanan ekonomik sıkıntılara artı bir yük ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden sağlık alanına yapılacak kamu yatırımları bölge insanının tedavi süreçlerini yerinde ve daha az maliyetle karşılanmasını sağlayarak kentin ekonomik kalkınma sürecine destek verecektir. Yine kültür ve turizm alanında yapılacak kamu yatırımları bölgenin tarihsel geçmişinin tanıtılması, bölgeye turizm aktörlerini çekmesi gibi noktalarda hem ekonomik girdi sağlayacak hem de kültürel varlığın gelişimi için değer katacaktır. Sonuç olarak yapılacak tüm yatırımlar çeşitli alanlarda farklılık gösterse bile temelde ekonominin güçlenmesine katkıda bulunarak bölgenin kalkınma sürecinde destek rol üstlenmektedir.

2. TÜRKİYEDE BÖLGESEL KALKINMA VE KAMU YATIRIMLARI

Küreselleşen dünyada ülkeler ulusal düzeyde kalkınıp gelişmiş ülke seviyelerine çıkmaya çalışmakla birlikte; bölgelerarası eşitsizliği de gidermeye çalışmaktadırlar. Özellikle 1929 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayıp ardından tüm dünyayı etkileyen Büyük Buhrandan sonra ülkeler yaşanan ekonomik krize rağmen ekonomi politikalarını belirlemeye çalışmışlardır. Türkiye'de bu sürece yönelik çalışmalar çerçevesinde 1963 yılından günümüze değin 5 yıllık kalkınma planları hazırlanmıştır. 1963 yılından önceki dönemlerde iki tane sanayi planı hazırlanmış fakat özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde yaşanan ağır şartlar nedeniyle bu planlar uygulanamamıştır (Beşer, 2019).

Türkiye'de bölgesel kalkınma sorunu 1963 öncesi dönemde de ele alınmış fakat çeşitli nedenlerden dolayı hazırlanan bu planlar yeterli düzeyde uygulanamamıştır. Bu süreçte 1934-1935 yıllarında Celal Bayar tarafından bölgesel bir rapor hazırlanmıştır. Yine 1932 yılında hazırlanan Birinci Sanayi Planında da bölgesel kalkınma ile ilgili görüşler üzerinde durulmuştur. Ancak o dönemlerde yaşanan politik sorunlar ve ülke ekonomisinin belirli bir düzeye ulaşamamasından ötürü bu kaygılar proje aşamasına dönüştürülemedi. Türkiye'de Kurtuluş Savaşı'ndan sonra işgalden kurtulmuş ülke olarak bölgelerarası dengesizliklerinden ziyade hızlı sanayileşme ile ekonomik kalkınma sorunu üzerinde durulmuştur. Bu süreçte özellikle sanayileşme amacıyla yapılan büyük yatırımlar ülkenin batısında yoğunlaşmış, kaynakların yeterli olduğu ve ulaşım ağlarının güçlü olduğu bölgeler tercih edilmiştir. Bu noktada önce kamu yatırımları daha sonraki yıllarda özel sektör yatırımları da belirtilen nedenlerden ötürü özellikle Marmara bölgesi başta olmak üzere ülkenin batı bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında bölgesel kalkınmaya yönelik çalışmalardan ziyade yeni kurulan devletin dinamiklerine uygun ulusal bir ekonomi bileşeni oluşturulmak istenmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki genel süreç böyle iken sonraki yıllarda

sanayileşme ile birlikte nüfus yoğunluğunu İstanbul başta olmak üzere Marmara Bölgesi dışına yönlendirmek ve diğer bazı bölgelerin kalkınmasını sağlamaya yönelik projeler hayata geçirilmiştir. Bu çerçevede ülkede ulaşımın daha etkin olmasını sağlayacak bir demiryolu ağı oluşturularak Kayseri, Zonguldak, Karabük, Eskişehir gibi illerde çeşitli alanlarda sanayileşmeye gidilmiştir. Bu adım sonraki dönemlerde bu bölgelerin sanayi gelişimindeki ilk adım olarak nitelendirilecektir (Sevinç, 2011).

1960 sonrası planlı dönemin başlamasıyla birlikte bölgesel kalkınma süreci de ulusal kalkınmanın bir parçası olarak görülmüş ve bu doğrultuda ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki gelişim süreci bölgesel temelde incelenmeye başlanmıştır. Birinci Kalkınma Planı (1963-1967)'ndan günümüzde yürürlükte olan On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)'na kadar Türkiye'deki ekonomik ve toplumsal gelişim süreci; bölgelerarası eşitsizliklerin giderilmesi, ülkenin ulusal gelirinin yanında bölgesel gelir düzeyinin dengede tutulması gibi etmenler üzerinden yürütülmüştür. Planlı dönemin başlamasıyla beraber bazı bölgelerdeki potansiyelin kullanılması ve canlandırılması amacıyla çeşitli bölgesel planlar da hazırlanmıştır. Ayrıca ilerleyen dönemlerde bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi ve sürdürülebilir bir kalkınmanın hayata geçirilmesi amacıyla çeşitli bölgesel planlar da hazırlanıp uygulanmıştır. Hazırlanan kalkınma planlarının tamamında bölgelerarası gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderilmesi üzerinde durulmuştur. Planlı dönemle birlikte geri kalmış bölgelerde gerekli kamu yatırımları yapılarak bölgelerarası dengesizlikler giderilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda planlarda somut veriler üzerinde durularak bölgesel kalkınma sürecine ivme kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla hazırlanan planlarda nispeten daha geri kalmış bölgelere özellikle kamu yatırımları alanında öncelik tanınmıştır. Yine kamusal yatırımların yanında geri kalmış bölgelere özel sektör yatırımlarını çekebilmek için gerekli teşviklerin verilmesi hususu üzerinde de durulmuştur (Sevinç, 2011).

Bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının ciddi boyutlarda varlığını sürdürmesinden dolayı farklı önlemler de düşünölmeye başlanmıştır. Bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi amacıyla Özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerini kapsayacak şekilde ülkenin hem ekonomik hem de sosyokültürel gelişmişlik düzeyinden görece geri kalmış bazı iller “Kalkınmada Öncelikli Yörelere” olarak değerlendirilmiş ve bu minvalde planlamalar hayata geçirilmiştir. Kalkınmada Öncelikli Yörelere uygulaması ile geri kalmış bölgenin gelişmişlik seviyesinin arttırılması, bölgenin ulusal gelirdeki payının arttırılması, bölge yatırımcılarının rekabet gücünün arttırılması, bölgede yaşanan işsizlik sorunu ve işsizlik soruna bağlı olarak yaşanan yoğun göç faaliyetlerinin önüne geçilmesi gibi noktalarda iyileştirmelerin yapılması hedeflenmiştir (Sevinç, 2011).

Planlı dönem sonrasında bölgelerarası eşitsizliklerin giderilmesi için hem kamu yatırımları hem de geri kalmış bölgelere özel yatırımların çekilmesi için çeşitli kararlar alınarak devlet tarafından verilen teşviklerin yasal altyapısı oluşturulmuştur. Bu düzenlemeler haricinde Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) kurularak özellikle geri kalmış bölgelerin sanayileşmesinde ilerleme kaydedilmeye çalışılmıştır. OSB’ler ile düşük gelir seviyesindeki illerin sanayileşme için çeşitli teşvik ve desteklerle daha etkin faaliyet göstermeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Organize Sanayi Bölgeleri kurulduğu bölgeye istihdam olanağı sağlamakla beraber özel sektör yatırımcılarına geri kalmış bölgelerde de yapılan yatırımların getiri sağladığını göstermektedir. Yine son dönemlerde kurulan Kalkınma ajansları da bölgelerarası adaletsizliklerin giderilmesi amacıyla bölgenin ihtiyacına yönelik araştırmalar yürüterek bu doğrultuda çalışmalarını sürdürmektedir. Kalkınma ajansları bölgenin yerel aktörleri (Belediyeler, Sivil Toplum Örgütleri, Meslek Odaları, Kamu Kurumları, Kamu Kurumu niteliğindeki diğer paydaşlar vb.) ile birlikte katılımcı bir karar alma süreci ve ortak çalışma prensibi ile çalışmalarını yürüterek bölgesel kalkınmaya destek vermektedir. Kalkınma ajansları kuruldukları bölgenin potansiyelini araştırıp bu doğrultuda kalkınma sürecini canlandırmayı

hedeflemektedir. Ayrıca kalkınma ajansları, bölgesel kalkınma sürecinde sorumluluğun sadece devletin omuzlarında değil toplumun tüm paydaşları tarafından paylaşıldığı bir ortam hazırlamaktadır (Sevinç, 2011).

Bölgesel kalkınmada yaşanan dengesizlikleri gidermek amacıyla Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Doğu Anadolu Projesi (DAP), Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) gibi bütünleşmiş projeler de geliştirilmiştir. Bu uygulamalar ile hem kurulduğu bölgenin ekonomik gelişmişlik seviyesini arttırmak hem de ulusal düzeyde gelir seviyesini arttırmak hedeflenmiştir. Bu projeler sayesinde bölgede refah düzeyinin arttırılması, diğer bölgelerle olan gelişmişlik farkının giderilmesi, yeni istihdam alanlarının yaratılması, bölgeden büyük şehirlere verilen göç hareketlerinin önüne geçilmesi gibi birçok alanda iyileştirmelerin yaşanacağı düşünölmüştür. Ancak yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, bazı politik süreçler, ulusal ve yerel düzeydeki kayırmacılıklar gibi etmenler yüzünden projeler bazı dönemlerde hedeflenen sonuçları doğuramamıştır. Yine de bu uygulamalar bölgesel kalkınma açısından en önemli projeler olarak nitelendirilmektedir (Sevinç, 2011).

Yakın geçmişte özellikle teknolojik gelişmelerin çok büyük ivme kazanmasıyla birlikte bölgesel kalkınma süreci farklı boyutlar kazanmıştır. Yapılacak projelerin veya yatırımların başarılı olabilmesinin en önemli etmenlerinden birinin tanıtım faaliyetleri olabileceği düşünölmektedir. Başta sosyal medya olmak üzere yerel ve ulusal medyada tanıtımı iyi yapılan projelerin daha etkin olacağı düşünölmektedir. Bu noktada tanıtım ve reklam faaliyetlerinin etkin ve dikkat çekici olması fikri yerel aktörlerin en önemli hedefleri arasında sayılmaktadır. Günümüzde özellikle sosyal medyada gündeme gelen durumların kitleler üzerinde nasıl etkili sonuçlar doğurabileceği gerçeği göz önünde bulundurularak, tanıtım faaliyetlerinin hem kamu yatırımlarının etkin olması noktasında hem de bu yatırımların etkinliğini gören özel sektör yatırımcılarını bölgeye çekme noktasında etkili olacağı düşünölmektedir.

3. AĞRI İLİNE YAPILAN KAMU YATIRIMLARI

Görece geri kalmış bölgelerde ekonomik gelişmişlik seviyesinin düşük olmasına bağlı olarak birçok sorun ortaya çıkmaktadır. Bu bölgelerde özellikle istihdam yetersizliğine bağlı oluşan işsizlik bölgenin en önemli sorunlarından biridir. Ekonomik zorluklarla mücadele eden bölge halkının geçim sıkıntıları işsizlik sorunuyla daha da büyümektedir. Geri kalmış bölgelerdeki bu sorun çoğu zaman istihdam olanaklarının daha çok geliştiği büyük şehirlere göç edilmesine neden olmaktadır. Kimi aileler topyekûn göç edip büyükşehirlerde yerleşmekteyken kimi ailelerde ise aktif çalışabilen kişiler dönemsel olarak büyükşehirlerde çalışıp tekrar memleketlerine dönmektedirler. Bu sorunsal hem sürekli bir istihdam durumunun oluşmasını engellemekte hem de ailelerinden ayrı yaşamak zorunda kalan bireyler için ekonomik problemlerin yanında birçok sosyal ve kültürel sorunların yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Topyekûn göç eden aileler ise göç ettiği bölgede çeşitli sosyokültürel sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Ayrıca yaşanan göç hareketlerine bağlı olarak gelişmiş bölgelerdeki kentlerde çarpık kentleşme, gecekondulaşma, aşırı nüfus yoğunluğu gibi birçok farklı parametreler doğmaktadır. Temelde bu minvalde gelişen süreçte geri kalmış bölgelerde ekonomik sorunlar ve ekonomik sorunlara bağlı ortaya çıkan sosyokültürel sorunların önüne geçilebilmesi için bölgeye kamu yatırımları veya kamu destekleriyle özel yatırımlar çekilmeye çalışılmaktadır.

Türkiye’de bölgelerarası gelişmişlik düzeyine bakıldığında Doğu Anadolu Bölgesi diğer bölgelere göre en az gelişmiş bölgedir. Ağrı ili ise Doğu Anadolu Bölgesinin en geri kalmış illerinden biridir. Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü’nün 2017 yılında yayınlanan “İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması” verilerine göre Ağrı İli 80. sırada yer alarak gelişmişlik sıralamasında sondan bir önceki il olmuştur.

3.1. Kentin Sosyoekonomik Gelişmişlik Durumu

Ağrı ili yukarıda da değinildiği üzere Doğu Anadolu Bölgesinin en az gelişim gösteren illerinin

başında gelmektedir. Ağrı ili kentteki sanayileşme sürecinin çok yetersiz kalması, istihdam olanakların çok düşük seviyede olması, iklim şartlarının elverişsiz olması gibi birçok etmene bağlı olarak sosyoekonomik gelişim seviyesi en düşük olan illerden biri konumundadır.

Ağrı ilinde kış mevsiminin çok uzun ve sert geçmesi ekonomik hayatın canlılığını da olumsuz etkilemektedir. Yine olumsuz iklim şartları sanayileşme oranının da istenilen düzeyde gerçekleşmemesine neden olan faktörlerdendir. Bu bağlamda Ağrı ilinde iklim şartlarına uyum sağlayan en önemli ekonomik faaliyetler olarak tarım ve hayvancılık faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. Yaz aylarında yapılan tarımsal faaliyetler il genelinde yaygın olarak yapılıyor olsa da katma değeri düşük kalmaktadır. İlin birçok bölgesinde ekilen tarım ürünlerinin geleneksel yapı ile sürdürülmesi, katma değeri düşük ürünlerin ekilmesi gibi etmenler çiftçilikten istenilen verimin alınamamasına sebep olmaktadır. Yine hayvancılık faaliyetlerinin de geleneksel yapıda sürdürülmesi ve özellikle hayvancılığa bağlı et ve süt üretim merkezlerinin yetersiz olması hayvancılık sektöründeki en önemli sorunlardandır. Son yıllarda gelişen teknolojik gelişmeler ve kamusal projeler çerçevesinde verilen modern çiftçilik eğitimleri ile birlikte tarım ve hayvancılık alanlarında katma değeri daha yüksek faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Bu alanlarda yaşanan iyileşmelerin kentin sosyoekonomik gelişim durumuna da pozitif yönde etki edeceği düşünülmektedir.

İlimizin sosyoekonomik gelişmişlik seviyesinin düşük olmasının en büyük nedenlerinden biri istihdam olanaklarının yetersiz olmasıdır. İlde yaşayan birçok vatandaş ekonomik sorunlarının yanı sıra işsizlik problemiyle de karşı karşıya kalmaktadır. İş bulabilmek için birçok kişi evlerinden ayrılıp istihdam olanaklarının daha geliştiği bölgelere gitmektedir. Bu durum ilin çok yoğun olarak göç vermesine sebep olmaktadır. Yaşanan bu göçler bazı durumlarda tamamen ilden ayrılıp büyükşehirlerde yerleşme durumu olarak gerçekleşirken bazı durumlarda da aktif çalışabilen bireylerin ailelerini yalnız bırakarak belli bir dönem büyükşehirlerde

çalışıp geri dönme şeklinde gerçekleşmektedir. İlden tamamen göç edip başka illere giden ailelerin gittikleri yerde yaşadığı sosyoekonomik ve sosyokültürel problemler olmakla birlikte çalışmanın konusu dışında olduğundan bu sorunlar detaylı değerlendirilmeyecektir. Ancak geçici süreliğine başka illere çalışmaya giden vatandaşların yaşadığı sosyoekonomik ve sosyokültürel problemler ilin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi kapsamında değerlendirilecektir.

İlimizde yaşanan işsizlik sorunundan dolayı şehir dışında çalışmaya giden vatandaşlar ailelerini yalnız bıraktıkları için bu durum sağlıklı bir aile yapısının gelişmesine engel olmaktadır. Ailelerinden ayrı kalmanın dezavantajını yaşayan bireyler büyükşehirlerde yaşamış oldukları kültüre adapte olarak geri döndüklerinde kültürel sorunlar da yaşamaktadırlar. Bu durum zamanla daha farklı sorunların yaşanmasına da neden olmaktadır. Ayrıca ailelerini yalnız bırakıp gelir sağlamak için başka illerde tek başlarına yaşamak zorunda kalan vatandaşlar sürekli bir işte çalışma imkânı sağlayamamaktadırlar. Çünkü belli bir süre çalıştıktan sonra ailesini görmek için bölgeye geri dönen vatandaşlar bir sonraki gidişlerinde doğal olarak aynı işte istihdam edilememektedir. Bu durum sürekli bir kısır döngünün oluşmasına neden olmakta ve istihdam sorununu çözmek için şehir dışına çıkan vatandaşların gelir seviyelerinin gittikçe düşmesine ve hatta borçlanmalarına neden olmaktadır. Süreç bu şekilde gelişirken şehir dışında iş arayan bireylerin çalışmalarından elde ettikleri kazançların şehrin sosyoekonomik gelişmişlik durumuna hiçbir faydasının olamayacağı sonucu doğmaktadır.

İstihdam sorununun giderilmesi için son yıllarda kamu yatırımları ile birlikte teşvik, kredi gibi özendirici yapısal projelerle birlikte bazı çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle 2018 yılında başlayıp 2020 yılında açılışı gerçekleştirilen ve 11.000 kişilik istihdam yaratacağı düşünülen Tekstilkent projesi Ağrı ilindeki sosyoekonomik gelişmişlik seviyesine çok önemli katkıda bulunmuştur. Yine 2020 yılında temeli atılan 6.000 kişilik yeni bir Tekstilkent fabrikası da tamamlandığında ildeki istihdam sorununun çözümü için çok önemli bir adım atılmış

olacaktır. Bunların yanında tarım ve hayvancılık alanlarında istihdam imkânı bulan vatandaşların çoğaltılması da hedeflenmektedir. Özellikle yapımı düşünülen Gıdakent projesi ile birlikte hem hayvancılık faaliyetlerindeki et ve süt üretim olanaklarının yaygınlaştırılması hem de bu alanlarda alınan verimin katma değer anlamında arttırılması hedeflenmektedir.

Ağrı ilindeki turizm faaliyetleri yeterli düzeyde olmamakla birlikte son yıllarda özellikle reklam ve tanıtım faaliyetleri ile birlikte bu alanda canlılığın yaşanması hedeflenmiştir. Diyadin ilçesindeki jeotermal tesisler özellikle bölge halkının en çok tercih ettiği alanların başında gelmektedir. Buna bağlı olarak sağlık turizminin yaygınlaştırılması çerçevesinde il merkezinde 58 °C sıcak suyun bulunduğu alana yapılması planlanan jeotermal tesisler ve fizik tedavi hastanesi projeleri ile ekonomik canlılığın arttırılması hedeflenmektedir. Doğubayazıt ilçesi ile Iğdır ili arasında bulunan ve Türkiye'nin en yüksek dağı konumunda olan Ağrı Dağı kentteki turizm faaliyetlerinin en önemli ayağını oluşturmaktadır. Gerek yerli ve yabancı turistler tarafından ziyaret edilen gerekse de dağcılık faaliyetlerine ev sahipliği yapan Ağrı Dağı kentin sosyoekonomik gelişmişliğini olumlu etkilemektedir. Büyük tufandan sonra Ağrı Dağı'nda durduğuna inanılan Hz. Nuh'un Gemisi'nin izleri de hem yerli hem de yabancı turistleri odağını Ağrı Dağı'na çekmektedir. Yine Doğubayazıt ilçesinde bulunan ünlü ilim insanı Ahmed-i Hanî'nin türbesi de inanç turizmi bakımından yoğun ilgi gören yerlerdendir. Ayrıca Osmanlı mimarisinin en nadide örneklerinden biri olan İshak Paşa Sarayı da bölgedeki en önemli turistik alanlardandır. Hamur ilçesinde bulunan Hamur Kümbeti, Diyadin ilçesinde bulunan Maya Antik Kenti ve Diyadin Kanyonu gibi yerlerde ilin turizm potansiyeline katkıda bulunan bölgelerdir. Bu çerçevede kültür ve turizm faaliyetlerinin yaygınlaştırarak bu alanlarda da katma değeri yüksek kazanımların sağlanması hedeflenmektedir. Yapılacak çalışmalar ile gelişen turizm faaliyetleri kentin sosyoekonomik gelişmişliğine de olumlu katkıda bulunacaktır.

İlimizde bulunan ve Türkiye ile İran arasındaki sınırda faaliyet gösteren Gürbulak Gümrük Kapısının

kentin ekonomisi üzerinde çok önemli etkileri bulunmaktadır. Sınır ticaretinde çok önemli ivmelerin kazanılmasıyla birlikte özellikle Doğubayazıt ilçesinde gümrük kapısının etkileri görülmektedir. Özellikle son yıllarda güvenlik tedbirlerinin arttırılmasıyla birlikte kaçakçılık faaliyetlerinin azalması, yasal sınır ticaretinden daha fazla verim alınmasını sağlamıştır.

3.2. Kente Yapılan Kamu Yatırımları

Geri kalmış bölgelerde ekonomik canlılığın yetersiz seviyede olmasına bağlı olarak istihdam olanakları da yetersiz kalmaktadır. İstihdam olanaklarının yetersiz olması da özellikle işsizlik sorununun doğmasına yol açmaktadır. Bu nedenle geri kalmış bölgelerden daha gelişmiş bölgelere yoğun göç faaliyetleri de gerçekleşmektedir. Hem

işsizlik hem de göç sorununun yaşandığı bu geri kalmış bölgelerin cazibesi olmadığından bölgedeki yatırımcılar da daha gelişmiş bölgelere yönelmektedir. Ayrıca başka bölgelerdeki girişimciler de sayılan negatif etkenlerden dolayı geri kalmış bölgelere yatırım yapmaya çekinmektedirler. Bu yüzden gelişim seviyesi düşük olan bölgelere yatırım çekebilmek için yatırımcıların diğer bölgelerde sağlayacağı avantajlardan daha fazla avantaj sunacak etkenlerin olması gerekmektedir. Bu çerçevede kamu yatırımları en önemli yatırım araçlarıdır. Kamu yatırımları; devlet bütçesi ile yapılan harcamalar, özel yatırım sermayelerine verilen teşvik, kredi, ücretsiz veya cüzi bir ücret karşılığı tahsis edilen hazine arazileri, yerel yönetimlerce yapılan yatırımlar şeklinde gerçekleştirilmektedirler (Beşer, 2019).

Tablo 1: 2000-2020 Yılları Arasında Ağrı İline Yapılan Toplam Kamu Yatırımları (TL)

Yıllar	Kamu Yatırımları	Yıllar	Kamu Yatırımları
2000	5.995.000,00	2011	280.023.000,00
2001	21.569.000,00	2012	268.942.000,00
2002	43.091.000,00	2013	276.913.000,00
2003	24.287.000,00	2014	247.779.000,00
2004	17.998.000,00	2015	215.325.000,00
2005	43.573.000,00	2016	267.702.000,00
2006	51.110.000,00	2017	204.985.000,00
2007	61.711.000,00	2018	299.122.000,00
2008	44.113.000,00	2019	267.499.000,00
2009	86.999.000,00	2020	289.848.000,00
2010	121.808.000,00		

Kaynak: www.sbb.gov.tr, 2020

Geri kalmış bölgelerin kalkınmasında öncülük eden eğitim, sağlık, altyapı, ulaştırma, haberleşme gibi birçok alanda yapılacak kamu yatırımları kalkınmada önemli bir rol üstlenerek bölgenin sosyoekonomik gelişmişlik seviyesine etki etmektedir. Bu anlamda bölgelerarası kalkınmışlık

farklılıkların giderilmesinde kullanılan kamu yatırımları Ağrı ilinde son yıllarda ciddi artış göstermekle birlikte yetersiz seviyede kalmaktadırlar. Ağrı iline 2000-2020 yılları arasında yapılan toplam kamu yatırımları Tablo 1'de gösterilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde kente yapılan

kamu yatırımları 2000 ile 2007 yılları arasında inişli çıkışlı bir seyir izlerken 2008 ile 2011 yılları arasında sürekli artış göstermiştir. 2011 yılından sonra da inişli çıkışlı bir seyir alan kamu yatırımları yine de önceki yıllara göre ciddi oranda artış göstermiş ve 200 Milyon TL'nin altına düşmemiştir. Özellikle 2018 yılında 300 Milyon TL civarında olan kamu yatırımları ile gelen yatırımların en fazla olduğu yıldır. Bu yılda projesi tamamlanıp yapımına başlanan Tekstil Kent projesine yapılan harcamalar toplam kamu yatırımlarını arttırmada etkili olmuştur. Yine 2009 yılında Tekstil Kent projesinin 2. etabı için harcanan 8,5 Milyon TL ve 3. etabı için harcanan yaklaşık 26 Milyon TL'lik kamu yatırımları kentin sosyoekonomik gelişmişliğini artırma noktasında çok önem arz etmektedir.

Son yıllarda değişen yerel politikalar ile birlikte Ağrı iline yapılan kamu yatırımları artış gösterse de kentin birçok alanda gelişime olan ihtiyacı devam etmektedir. Özellikle istihdam olanaklarının geliştirilmesi için çok önemli etki yaratan Tekstil Kent projesiyle birlikte büyükşehirlere çalışmaya giden birçok Ağrılı vatandaş memleketine geri dönmüştür. Ayrıca Tekstil Kent projesiyle birlikte kentteki kadın çalışan sayısında da ciddi artışlar gözlemlenmiştir. Hem kadın çalışan sayısındaki artış hem büyükşehirlere çalışmaya giden bireylerin artık Ağrı'da istihdam imkânı bulması hem de kentteki diğer vatandaşların iş olanağı bulması durumları kentin ekonomik canlılığına önemli düzeyde olumlu etki yaratmıştır. 2020 yılında ülkemizde de görülen ve halen devam eden küresel hastalık Covid-19 sürecinde birçok sektörde kapanmalara bağlı olarak ortaya çıkan işsizlik durumu varken Tekstil Kent'te üretimin devam etmesi ve bu süreçte burada çalışan kişilerin işsizlik sorunu yaşamaması çok önemlidir. Çünkü bir kentte işsizlik sorunu ne kadar az ise, çalışan birey sayısı ne kadar fazla ise kentteki kişi

başına düşen gelir de o düzeyde artmakta ve kentin refah düzeyi artmaktadır.

Bir ilin sosyoekonomik durumunu belirleyen etmenler arasında istihdam olanaklarının yanında eğitim, sağlık, altyapı, ulaştırma, kültür, turizm, haberleşme gibi alanlarda yapılan iyileştirmeler de bulunmaktadır. Bu alanlardaki yetersizlikler özellikle geri kalmış bölgeler için çoğunlukla devlet eliyle kamu yatırımları aracılığı ile giderilmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda Ağrı iline 2016 ile 2020 yılları arasında yapılan kamu yatırımlarının sektörel dağılımı Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2 verileri incelendiğinde sektörel anlamda en çok yatırımın İl Özel İdaresi kaynakları ile yapıldığı görülmektedir. İl Özel İdaresi bütçesi ile yapılan harcamalar birçok alana yönelik yapılabilmektedir. Özellikle İl Millî Eğitim Müdürlüğü bünyesinde bulunan birçok eğitim binasının bakım, onarım ve güçlendirme çalışmaları İl Özel İdaresi tarafından yapılmaktadır. Çeşitli alanlarda yapılan diğer kamu binaları, ilin merkez ilçe ve diğer ilçelerdeki köy yollarının asfaltlama çalışmaları İl Özel İdaresi tarafından yapılan kamusal harcamalardır. Ağrı Valiliği İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü verilerine göre sadece 2020 yılında Ağrı merkez ve ilçelerinde yapılan BSK asfalt çalışmaları için 31.654.761,83 TL harcandığı gözlemlenmektedir. Yine Tekstil Kent, Fizik Tedavi Hastanesi, Karaköse Kaplıca ve Turizm Alanı, Jeotermal Köprüsü yapımı gibi birçok dev proje de İl Özel İdaresi kaynakları ile yapılmaktadır. Ayrıca hem merkez ilçede hem diğer ilçelerde çeşitli spor salonları, halı sahalar gibi spora yönelik yatırımlar da zaman zaman İl Özel İdaresi kaynakları ile yapılmaktadır. Bu çerçevede İl Özel İdaresi yatırımlarını altyapı, ulaşım, eğitim, resmi kurumlara ait bina yapımı, spor, turizm gibi birçok alt kategoride değerlendirmek mümkün olmaktadır.

Tablo 2: 2016-2020 Yıllarında Ağrı İline Yapılan Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı(TL)

Sektörler	2016	2017	2018	2019	2020
Altyapı	8.889.700	14.437.923	50.338.500	13.126.000	15.718.000
Sağlık	11.258.000	-	10.488.246	3.530.000	13.606.000
Eğitim	33.563.300	26.377.653	8.400.638	11.172.000	6.319.000
İl Özel İdaresi Yatırımları	68.950.000	89.201.991	123.965.284	136.410.000	116.881.000
Orman İşletme	10.332.000	2.381.620	2.355.532	560.000	2.500.000
Tarım	41.050.000	37.580.000	39.805.200	43.473.000	54.058.000
Ulaştırma	42.586.000	33.564.000	58.582.600	28.652.000	58.415.000
Turizm	-	-	-	16.886.000	8.450.000
Diğer Kamu Yatırımları	51.073.000	1.441.813	5.186.000	13.690.000	13.901.000
Toplam	267.702.000	204.985.000	299.122.000	267.499.000	289.848.000

Kaynak: Ağrı Valiliği, İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, 2021.

Tarım alanında yapılan kamu yatırımları da son yıllarda Ağrı'da artış göstermektedir. Özellikle tarımsal verimin arttırılması ve katma değeri yüksek ürünlerin yetiştirilmesi hususlarında yapılan çalışmalar bu alana yapılan yatırımların artış göstermesine olanak sağlamıştır. Tarımsal faaliyetlerde harcanan miktarları sadece fiziki olarak yapılan tesis veya proje olarak algılamamak gerekmektedir. Özellikle çiftçiliğin geliştirilmesi ve tarımsal faaliyetlerde yaşanan ekonomik engellerin ortadan kaldırılması amacıyla verilen teşvikler, mazot desteği, gübre desteği, makine ve teçhizat desteği gibi birçok noktada harcanan kaynaklar da kamu yatırımı sayılmaktadır. Ayrıca tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde gelişen teknolojik yapıya uyum gösterebilmek ve modern tarım tekniklerini yaygınlaştırmak amacıyla yapılan eğitim projeleri de bu kategoride değerlendirilebilmektedir.

Ulaştırma kapsamında yapılan yatırımların birçoğu Karayolları 12. Bölge Müdürlüğü'nün projeleri çerçevesinde yapılmıştır. Hali hazırda yine Karayolları 12. Bölge Müdürlüğü tarafından yürütülen ve henüz tamamlanmamış büyük projeler de mevcuttur. Ağrı-Hamur-Tutak-Patnos ilçeleri arasında yapımı devam eden ve 2024 yılında tamamlanması planlanan karayolu çalışması en büyük projelerdendir. Ağrı Valiliği İl Planlama ve

Koordinasyon Müdürlüğü verilerine göre bu projenin proje bedeli 537 Milyon TL'nin üzerindedir.

Tablo 2 verilerine göre eğitim ve sağlık alanlarında yapılan kamu yatırımları son yıllarda azalmıştır. Bu durum kentin gelişmişlik seviyesine olumsuz etki etmektedir. Çünkü eğitim ve sağlık alanlarındaki iyileştirmeler bir kentin sosyoekonomik gelişmişlik seviyesini arttırmada en önemli etkenlerdendir. Ancak özellikle Ağrı Devlet Hastanesinin Eğitim ve araştırma Hastanesine dönüştürülmesi ve bu çerçevede yapılacak iyileştirmeler ile birlikte sağlık alanında somut adımların atılması beklenmektedir.

Ağrı ilinin sert karasal ikliminin olması sebebiyle kentte ormanlık alanların yok denecek kadar az seviyede olması en önemli dezavantajlardandır. Bu çerçevede son yıllarda orman işletme alanlarında yapılan kamu yatırımları kent için çok kıymetli bir nitelik taşımaktadır. Yine turistik faaliyetlerin geliştirilmesi amacıyla yapılan kültür ve turizm yatırımları da bölgenin kalkınmışlık seviyesine olumlu etki etmektedir. Sel felaketlerinin sık sık yaşandığı kente yapılan afet konutları ve afet önleyici yatırımlar da diğer kamu yatırımları kapsamında önem arz etmektedir. Ayrıca Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü tarafından kentteki spor faaliyetlerini geliştirme ve sportif faaliyetlerde bulunan gençlere yönelik yapılan çalışmalar da diğer

kamu yatırımları çerçevesinde değerlendirilebilmektedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Değişen ve gelişen dünyanın ekonomik yapısında da köklü değişimler yaşanmaktadır. Ülkeler küreselleşen ekonomide var olabilmek için birçok proje hayata geçirerek farklı alanlarda yasal düzenlemelere gitmektedirler. Ülkelerin karşılaştığı en büyük problemlerden biri de bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarıdır. Ülkelerin farklı bölgelerinde ekonomik faaliyetler, doğal coğrafik konum, hammaddeye yakınlık, potansiyel müşteri pazarları, iklim şartları, karlılık oranı gibi birçok etmene bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Bu etmenlerin olumlu geliştiği bölgelerde ekonomik canlılık artıp bölge kalkınırken olumsuz şartlara sahip bölgeler diğer bölgelere nazaran daha az gelişim gösterebilmektedir. Bu noktada az gelişmiş bölgelerin kalkındırılması için kamu yatırımları ile ekonomik yapı canlandırılmaya çalışılmaktadır.

Ülkemizde kamu yatırımları bölgesel kalkınma farklılıklarını gidermede en önemli araçlardandır. Birçok alanda yapılan kamu harcamaları ile ekonomik hayatın temel dinamikleri oluşturulmaya çalışılmakta ve bu çerçevede ulusal büyümenin arttırılması hedeflenmektedir. Türkiye’de iktisadi gelişmişlik bakımından Doğu Anadolu Bölgesi en geri kalmış bölge iken Ağrı ili ise en geri kalmış illerden biri konumundadır. Ağrı ilinin birçok dezavantaja sahip olması kentin sosyoekonomik olarak gelişiminin çok yavaş ilerlemesine neden olmaktadır. Kentte; yeterli istihdam alanlarının olmamasına bağlı ortaya çıkan yoğun işsizlik sorunu, karasal iklime bağlı kışların çok sert yazların da kurak geçmesi, ilin çok yoğun göç vermesi, üretilen tarım ürünleri ve hayvancılık faaliyetlerinden katma değeri düşük verim alınması, sanayileşme oranının çok az seviyelerde kalması, özel sektör yatırımcıların yatırım yapması için cezbedici bir avantajının olmaması gibi birçok faktör bu dezavantajlardan sayılmaktadır.

Ağrı ilinde ekonomik canlılığın sağlanması ve bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını giderilmesi amacıyla farklı alanlarda birçok kamu yatırımı

yapılmaktadır. Kent makûs kaderine terk edilmeyip devlet harcamaları ile yaşanan ekonomik sorunların çözülmesi hedeflenmektedir. Elbette ilin sosyoekonomik gelişmişlik bakımından Türkiye’nin en geri kalmış illerinden biri olması gerçeği yeterli düzeyde yatırımların yapılmadığı sonucunu doğurmaktadır. Yapılan yatırımlar her ne kadar yeterli olmasa da özellikle 2011 ve sonrasında kente gelen kamu yatırımlarının 200 milyon TL’nin altına düşmemesi önemli bir gelişme olarak gözlemlenmektedir. Son yıllarda yapılan büyük yatırımlar ile işsizlik sorununa çok cüzi düzeyde de olsa çözüm üretilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca tarım ve hayvancılık alanlarında verilen destekler, yapılan eğitim projeleri, krediler, teşvikler gibi yatırım araçlarıyla bu alanlarda ekonomik canlandırmanın sağlanması hedeflenmektedir. Yine eğitim ve sağlık alanlarına da kamu yatırımları ile destek veren devlet bu anlamda kentin sosyoekonomik gelişmişlik seviyesini arttırmaya yönelik adımlar atmaktadır.

Ulaştırma, altyapı, afet yönetimi, turizm, spor, orman işletme gibi alanlara da yapılan kamu yatırımları bulunmaktadır. Zaten bir ilin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi sadece sanayileşme alanında yapılan yatırımlar veya tek bir sektöre yönelik yatırımlar çerçevesinde değerlendirilememektedir. Kentin topyekûn kalkınmasını sağlamak için ihtiyaç duyulan bütün alanlarda gerekli araştırma ve ön hazırlık çalışmaları ile birlikte yatırım yapılması öngörülmektedir. Bu çerçevede Ağrı iline sanayi yatırımlarının yanında diğer alanlara yapılan yatırımlar da önem arz etmektedir.

Sonuç olarak Ağrı ilinin ekonomik etmenlerin birçoğu bakımından gelişmediği ve bu çerçevede kentin sosyoekonomik gelişmişlik seviyesinin arttırılması amacıyla çeşitli kamu yatırımlarının yapıldığı gözlemlenmiştir. Yapılan yatırımlar son yıllarda ciddi seviyede artmış olsa da kentin geri kalmışlık seviyesine bakıldığında halen daha birçok alana yatırım yapılması gerektiği fikri ön plana çıkmıştır. Yapılan yatırımların etkili sonuçlar doğurabilmesi için ön hazırlık ve araştırma faaliyetlerinin yanında projelerin tanıtım faaliyetlerine de gerekli hassasiyetlerin gösterilmesi gerektiği tespit edilmiştir. Kentin gerçekleri göz

önünde bulundurulurken başta sanayi, eğitim, sağlık gibi hayati önem taşıyan alanlarda yapılacak kamu yatırımlarının artırılması ve özel sektör yatırımlarını bölgeye çekmek için cezbedici avantajlar sağlayacak teşviklerin verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu çerçevede her iki durumun da kentin sosyoekonomik gelişmişlik seviyesini arttıracığı düşünülmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Ağrı Valiliği. (2021). İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü.
- Arar, A. A. (2002). Yerel gündem 21. Dışişleri Bakanlığı Yayınları, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*.
- Beşer, N. Ö. (2019). Yerel ve bölgesel kalkınmada kamu yatırımları: Ağrı ili üzerine bir inceleme. V. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu. s.715-722.
- Bulut, M. (2003). 1929 dünya ekonomik buhranı ve Türkiye'de devletçiliğe geçiş. *Bilgi Dergisi*, 26, s.77-101.
- Demirtaş, G. & Aksel, E. (2018). Bölgesel kalkınmada kamunun rolü: Türkiye üzerine ampirik bir analiz. *Sosyoekonomi*, 26(37), s.171-184.
- Serhat Kalkınma Ajansı, (2013). Ağrı'nın sosyoekonomik durumu ve uygun yatırım alanları. T.C. Serhat Kalkınma Ajansı Ağrı Yatırım Destek Ofisi.

Sevinç, H. (2011). Bölgesel kalkınma sorunsalı: Türkiye'de uygulanan bölgesel kalkınma politikaları. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(2), s.35-54.

Schmutzler, A. (1999). The new economic geography. *Journal of Economic Surveys*, Volume 13(4), s.356-379.

Pirili, M. U. (2011). Bölgesel kalkınmada kamu yatırımlarının rolü: Kurumsal bir değerlendirme. *Ege Akademik Bakış*, 11(2), s.309-324.

Tıraş, H. H. (2012). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre: Teorik bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), s.57-73.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı. www.sbb.gov.tr

Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, (2019). İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması SEGE-2017. Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını.